

Libris .RO

Respect pentru oameni și c

Marian Popa

PSIHOLOGIE MILITARĂ

Marian Popa

Ediția a II-a revăzută și adăugită

POLIRO
M
2019

Cuprins

<i>Nota autorului la ediția a doua</i>	11
<i>Cuvânt înainte</i>	13
1. Psihologia militară: definirea domeniului, scurt istoric	17
1.1. Obiectul și specificul psihologiei militare	17
1.2. Domeniile aplicative ale psihologiei militare	18
1.3. Cercetarea științifică în domeniul psihologiei militare	22
1.4. Scurt istoric al psihologiei militare în lume și în România	24
1.4.1. <i>Psihologia militară în lume</i>	25
1.4.2. <i>Psihologia militară în România</i>	31
1.4.3. <i>Evoluția postbelică a psihologiei militare</i>	35
1.5. Poziția psihologilor în organizația militară	37
1.6. Provocări etice în activitatea psihologilor militari	38
1.7. Întrebări recapitulative	40
<i>Referințe bibliografice</i>	40
2. Condițiile extreme de mediu și efectul lor asupra performanței militare	43
2.1. Introducere	43
2.2. Căldura	45
2.2.1. <i>Agenții stresului termic</i>	45
2.2.2. <i>Efectele stresului termic asupra performanței</i>	46
2.3. Frigul	50
2.3.1. <i>Sимptome fiziologice și somatice</i>	50
2.3.2. <i>Efecte psihologice</i>	51
2.3.3. <i>Efecte asupra capacitatei de luptă</i>	54
2.3.4. <i>Adaptarea la condiții de frig</i>	55
2.4. Zgomotul	56
2.5. Vibrațiile	59
2.6. Răul de mișcare	60
2.6.1. <i>Sимптоматология</i>	60
2.6.2. <i>Încrengături</i>	61
2.6.3. <i>Cauze</i>	61
2.6.4. <i>Prevenire și terapie</i>	63
2.7. Hipoxia	65
2.7.1. <i>Стадии гипоксии</i>	65
2.7.2. <i>Efecte asupra dispoziției afective și comportamentului</i>	66
2.7.3. <i>Efecte asupra performanței cognitive și motrice</i>	67
2.8. Accelerările	69
2.8.1. <i>Tipuri de accelerări</i>	69

Respect pentru cunoștință	2.8.2. Efectele accelerărilor	70
	2.8.3. Sincopa de suprasarcină	74
	2.8.4. Mijloace de protecție anti-G	75
2.9. Întrebări recapitulative		77
<i>Referințe bibliografice</i>		78
3. Sistemul om-mașină și performanța militară		85
3.1. Modele ale relației om-mașină		85
3.1.1. Modelul sistemic		86
3.1.2. Modelul „factorilor umani”		87
3.1.3. Modelul sociotehnic		90
3.2. Aspecte practice ale relației om-mașină		91
3.2.1. Solicitarea în sarcină		91
3.2.2. Conștientizarea situației		93
3.2.3. Managementul riscului		95
3.2.4. Interfețe de informare și control		98
3.3. Întrebări recapitulative		106
<i>Referințe bibliografice</i>		107
4. Oboseala operațională		111
4.1. Precizări terminologice		111
4.2. Factori determinanți ai obozelii operaționale		114
4.2.1. Soliciitări intense		114
4.2.2. Perioade prelungite de veghe (deficitul de somn)		115
4.2.3. Tulburarea ritmului biologic		117
4.2.4. Stresul psihic		118
4.2.5. Condiții de mediu adverse		120
4.2.6. Limite metabolice (epuizare fizică)		121
4.3. Efectele obozelii operaționale		122
4.3.1. Efectele fizice		123
4.3.2. Efectele intelectuale		124
4.3.3. Efectele emoționale		125
4.4. Măsurarea obozelii		126
4.4.1. Indicatori subiectivi ai obozelii		126
4.4.2. Indicatori funcționali		129
4.4.3. Indicatori somato-fiziologici		130
4.5. Managementul obozelii		132
4.6. Concluzii		133
4.7. Întrebări recapitulative		134
<i>Referințe bibliografice</i>		135
5. Stresul de luptă		137
5.1. Definirea stresului de luptă		137
5.2. Manifestări specifice		139
5.3. Diagnostic diferențial		141
5.3.1. Oboseala de luptă		141
5.3.2. Frica		142
5.3.3. Stresul anticipativ		144
5.3.4. Blocajul comportamental		144
5.3.5. Sindromul de stres posttraumatic (Posttraumatic Stress Disorder – PTSD)		145
5.4. Incidența stresului de luptă		149
5.4.1. Primul Război Mondial		149

5.4.2. <i>Al Doilea Război Mondial</i>	150
5.4.3. <i>Conflictele din perioada Războiului Rece (1950-1989)</i>	150
5.4.4. <i>Răzoanele din zona Golfului Persic și Afganistan</i>	151
5.5. Etiologia stresului de luptă	155
5.5.1. <i>Frica de moarte</i>	156
5.5.2. <i>Un model cauzal al RSL</i>	157
5.6. Suportul psihologic în stresul de luptă	164
5.6.1. <i>Suportul psihologic în faza preoperatională (înainte de misiune)</i>	165
5.6.2. <i>Suportul psihologic în faza operațională</i>	172
5.6.3. <i>Suportul psihologic în faza postoperatională</i>	182
5.7. Întrebări recapitulative	186
Referințe bibliografice	187
6. Adaptarea militară	193
6.1. Introducere	193
6.2. Dimensiunile conceptului de adaptare	198
6.2.1. <i>Perspectiva organizațională – managementul performanței</i>	198
6.2.2. <i>Dimensiunea psihologică</i>	204
6.2.3. <i>Dimensiunea psihopatologică</i>	216
6.3. Adaptarea de-a lungul carierei	221
6.3.1. <i>Adaptarea primară (în faza antrenamentului de bază)</i>	223
6.3.2. <i>Adaptarea secundară (pe parcursul activității profesionale)</i>	223
6.3.3. <i>Adaptarea terțiară (după pensionare)</i>	228
6.4. Adaptarea femeilor în armată	229
6.4.1. <i>Rolul femeii în armatele moderne</i>	231
6.4.2. <i>Perceperea femeii în armată</i>	232
6.4.3. <i>Caracteristici diferențiale de gen și adaptarea militară</i>	234
6.4.4. <i>Viitorul femeii în armată</i>	243
6.5. Întrebări recapitulative	244
Anexă : Ar trebui să fiți preocupat de consumul dumneavoastră de alcool ?	245
Referințe bibliografice	247
7. Conducerea în mediul militar	255
7.1. Autoritate și putere : precizări conceptuale	255
7.2. Surse de putere și autoritate în mediul militar	257
7.2.1. <i>Statutul de grad</i>	257
7.2.2. <i>Statutul de funcție</i>	258
7.2.3. <i>Statutul de competență</i>	259
7.3. Modele de analiză a eficienței conducerii	259
7.3.1. <i>Modelul trăsăturilor</i>	260
7.3.2. <i>Modelul comportamentelor</i>	263
7.3.3. <i>Modelul stilurilor de conducere</i>	266
7.3.4. <i>Modelul funcțional</i>	269
7.3.5. <i>Modelul situational</i>	270
7.3.6. <i>Modelul conducerii în luptă și în garnizoană</i>	271
7.3.7. <i>Modelul conducerii eficiente CTEF 2.0</i>	273
7.3.8. <i>Modelul schimbului dintre lider și subordonat</i>	277
7.3.9. <i>Conducerea toxică</i>	279
7.4. Leadership și management	285
7.5. Decizia operațională în mediul militar	287
7.5.1. <i>Modelul naturalistic al deciziei</i>	288
7.5.2. <i>Focul fratricid – eroare de decizie</i>	289

7.6. Disciplina militară	293
7.7. Întrebări recapitulative	296
Referințe bibliografice	296
8. Selecția psihologică	301
8.1. Obiectivele evaluării psihologice în armată	301
8.2. Constituirea criteriilor	303
8.2.1. <i>Analiza muncii</i>	303
8.2.2. <i>Identificarea criteriilor</i>	306
8.2.3. <i>Măsurarea criteriilor</i>	309
8.3. Constituirea predictorilor	311
8.3.1. <i>Numărul predictorilor</i>	311
8.3.2. <i>Dezvoltarea predictorilor</i>	312
8.3.3. <i>Evaluarea predictorilor</i>	316
8.4. Fidelitatea și validitatea măsurărilor psihologice.	318
8.4.1. <i>Fidelitatea</i>	318
8.4.2. <i>Validitatea</i>	323
8.4.3. <i>Factori care pot afecta nivelul validității de criteriu</i>	326
8.4.4. <i>Niveluri ale validității de criteriu în selecția psihologică</i>	337
8.5. Decizia de selecție	344
8.6. Utilitatea selecției psihologice	347
8.7. Întrebări recapitulative	350
Referințe bibliografice	351
9. Războiul psihologic : operațiunile psihologice și terorismul	359
9.1. Introducere	359
9.2. Operațiunile psihologice	361
9.2.1. <i>Obiective</i>	363
9.2.2. <i>Planificare</i>	365
9.2.3. <i>Tipuri și mecanisme de influență</i>	365
9.2.4. <i>Mijloace</i>	367
9.2.5. <i>Eficiență</i>	372
9.2.6. <i>Concluzii</i>	376
9.3. Terorismul	377
9.3.1. <i>Definiție</i>	378
9.3.2. <i>Teorii explicative</i>	381
9.3.3. <i>Concluzii</i>	392
9.4. Întrebări recapitulative	393
Referințe bibliografice	393

1. Psihologia militară: definirea domeniului, scurt istoric

1.1. Obiectul și specificul psihologiei militare

Definirea psihologiei militare nu face obiectul nici unei controverse. Toți autorii par a fi în acord cu opinia lui Driskell și Olmstead (1989), care apreciază că psihologia militară se definește mai mult prin natura domeniului și contextul aplicativ (mediul militar) decât printr-un anumit set de metode și tehnici (de exemplu, psihologia experimentală) sau printr-un set de probleme comune (de exemplu, psihologia dezvoltării). Mangelsdorff și Gal (1991) consideră că psihologia militară se conturează ca o aplicare a principiilor și metodelor psihologiei la mediul militar. Într-un document programatic al secțiunii de psihologie militară al American Psychological Association (APA) (1998), se apreciază că acest domeniu aplicativ implică toate disciplinele majore ale psihologiei (clinică, industrial-organizațională, experimentală și socială) și se întinde de la nivelul cercetării fundamentale până la investigațiile cu aplicativitate limitată la anumite situații specifice. La rândul lui, Chiacchia (2001) apreciază că psihologia militară se ocupă cu studiul organizației și vieții militare, precum și al operațiunilor de luptă. Modalitățile concrete prin care se realizează acest lucru pot fi foarte variate, de la studii și cercetări până la evaluări de tip psihodiagnostic sau intervenții de natură clinică. Pentru Krueger (2001), psihologia militară reprezintă un domeniu specializat al psihologiei muncii, având drept scop aplicarea principiilor și metodelor psihologiei în contextul extrem de variat al organizației și activităților militare.

Din prezentarea acestor abordări definitorii rezultă că, pentru a înțelege specificul psihologiei militare, trebuie să identificăm aspectele caracteristice ale instituției și activităților militare. În opinia noastră, cele mai importante dintre acestea sunt :

- *Autoritate, structură formală, rigidă.* Consecința acestor aspecte se manifestă mai ales prin exigențe ridicate cu privire la capacitatea de adaptare la un mediu psihosocial restrictiv, constrângător, în care individualitatea umană este supusă unui proces de uniformizare și „standardizare” comportamentală. În ce privește activitatea psihologilor din instituția militară, aceștia trebuie să fie capabili să realizeze un compromis optim între exigențele autoritare ale mediului instituțional și natura „liberal-umanistă” a profesiei lor.
- *Exigențe deosebite cu privire la performanța și eficiența individuală și instituțională.* Organizația militară este, prin natura ei, angajată în activități ce reprezintă situații extreme, de excepție la nivel social. Performanța, în acest caz, se referă la situații care pot însemna menținerea sau pierderea identității statale și naționale, afectând în mod grav interesele unei largi comunități umane. La nivel individual, militarii dețin

controlul asupra unor tehnologii capabile să producă pierderi de vieți omenești sau mari distrugeri. Acest lucru face ca performanța lor profesională să fie supusă unor exigențe superioare comparativ cu alte categorii de persoane, chiar și atunci când complexitatea intrinsecă a muncii este comparabilă cu activităților civile de aceeași natură. Din punct de vedere psihologic, acest aspect se traduce prin necesitatea instituirii unor proceduri riguroase de selecție și antrenament, dar și prin evaluarea și susținerea capacității de adaptare profesională a militarilor.

- *Condiții extreme de muncă, adesea la limita capacitații umane de adaptare.* Dintotdeauna, dar în prezent mai mult ca niciodată, acțiunile militare s-au desfășurat în condiții dificile, fie că este vorba de temperaturi extreme ale ambianței, de zgromot sau condiții de iluminare (noaptea, de exemplu). Tehnologia modernă a pus la dispoziția armatelor mijloace de luptă care operează în medii extreme: pe apă, sub apă, în spațiul aerian, noaptea etc. Toate acestea au drept efect creșterea eficienței în luptă, dar cu un preț semnificativ, suportat de militari: amplificarea, uneori la limita rezistenței umane, a solicitărilor psihice și fizice.
- *Condiții specifice.* Activitățile psihologice din organizațiile militare trebuie să țină cont, pe de o parte, de condițiile în care se desfășoară activitățile militare (câmpul de luptă, medii operaționale cu acces limitat, cum ar fi, de exemplu, cabinele aeronavelor) și, pe de altă parte, de anumite reglementări specifice instituției militare (secretul militar, care face ca unele dintre rezultatele cercetărilor psihologice să fie clasificate).

În concluzie, vom aborda psihologia militară ca pe un corp de aplicații ale diverselor domenii ale psihologiei (socială, clinică, experimentală, selecție aptitudinală, dezvoltării etc.) în contextul diverselor specialități militare (trupe terestre, aviație, marină) și situații în care se află personalul militar (selecție, instruire, adaptare la misiuni reale de luptă etc.). Multe dintre problemele psihologiei militare sunt comune cu cele întâlnite în contexte de muncă din mediul civil. De exemplu, pilotarea unui avion militar este, în esență, similară cu pilotarea unui avion civil. Cu toate acestea, nu pot fi ignorate diferențele majore dintre cele două situații: angajarea în situații de luptă, cu risc letal asumat; operarea sistemelor de armament, zborul în condiții meteorologice extreme; manevre la viteze mari, cu efect de suprasarcină și.a. În mod similar, se pot identifica astfel de diferențe pentru majoritatea situațiilor posturilor militare comparativ cu cele civile.

1.2. Domeniile aplicative ale psihologiei militare

Precizările făcute anterior cu privire la obiectul psihologiei militare ne oferă implicit o imagine sintetică a domeniilor aplicative ale acestei discipline compozite, care se regăsesc și în opinii unor autori importanți din acest domeniu. Astfel, Strickland (2001) consideră că principalele aplicații ale psihologiei militare sunt: selecția personalului, evaluarea, testarea și instruirea, evaluarea moralului, analizarea performanței profesionale, studiul interacțiunilor sociale la nivelul trupelor și explorarea psihologică a situațiilor de luptă. În plus, dată fiind natura cvasimilitară a activităților de explorare a spațiului extraterestru, psihologia militară a fost direct implicată, cel puțin la începuturile erei spațiale, în selecția și instruirea astronauților (cosmonauților), în studierea efectelor condițiilor de mediu extreme și ale izolării prelungite asupra psihologiei individuale și de grup, precum și în

proiectarea vehiculelor și stațiilor spațiale și a echipamentelor de lucru și de protecție a echipajelor.

Așa cum am menționat mai sus, Chiacchia (2001) distinge trei domenii majore ale psihologiei militare :

- a) *Psihologia organizației militare*, a cărei orientare clasică implică selecția aptitudinală și instruirea recruiților, cu scopul optimizării performanțelor profesionale ale acestora, în condiții operaționale. Unul dintre aspectele esențiale ale acestei orientări constă în identificarea și instruirea ofițerilor, instructorilor și comandanților, o sarcină care este în egală măsură „artă” și „știință”. O arie specială de preocupări în acest domeniu o reprezintă procesele care definesc coeziunea de grup și moralul trupelor : spiritul de camaraderie, încrederea reciprocă, capacitatea de a opera unitar în cele mai dificile situații. Există dovezi că unitățile cu un nivel mai ridicat de coeziune interpersonală suferă mai puține pierderi în luptă și, mai mult decât atât, în cazul acestor unități refacerea capacitații de luptă a celor răniți este mai rapidă. În acest context, o altă arie de preocupări vizează identificarea militarilor cu probleme de stabilitate emoțională, a căror performanță poate fi afectată, mai ales în specialități militare de mare responsabilitate, cum ar fi operarea sistemelor strategice de armament (rachete nucleare, submarine nucleare, bombardiere strategice, sisteme de supraveghere strategică și de alertă timpurie etc.). În fine, printre preocupările mai recente ale acestui domeniu aplicativ regăsim problematica integrării minorităților (etnice, religioase, sexuale), alături de programele de prevenire și de combatere a consumului de substanțe (alcool, droguri), a simuciderilor și a hărțuirii sexuale.
- b) *Psihologia vieții militare* vizează o serie de aspecte care decurg din natura specifică a mediului militar : riscul de fi rănit sau ucis, programul de muncă prelungit și intensiv, separarea familială, mobilitatea profesională ridicată etc. Toate acestea pot conduce la modelarea specifică a vieții psihice individuale și la confruntarea cu probleme particulare de viață personală și de familie. Psihologia militară clinică este chemată să studieze aceste aspecte și să ofere organizației militare și militarilor însăși programe eficiente de suport psihologic.
- c) *Psihologia luptei* acoperă exigențele impuse de operațiunile militare combatante. Din acest punct de vedere, sunt de luat în considerare trei aspecte distințe : (i) confruntarea cu solicitări emoționale extreme (psihogii sunt chemați să pregătească militarii pentru a activa în condiții operaționale, pentru a înfrunta solicitările extreme ale acestora și a se recupera rapid și eficient) ; (ii) confruntarea cu condiții de mediu extreme (temperaturi, accelerării, noxe chimice și.a.) ; (iii) solicitări tehnologice ridicate de sistemele de armament moderne (volum ridicat de informații, acțiuni riguroase, decizii complexe și.a.). Așa cum vom avea ocazia să analizăm pe larg mai târziu, militarii timpurilor moderne devin, în multe situații, operatori ai unor sisteme computerizate, cu care împart sarcinile efective de luptă, în timp ce responsabilitatea le rămâne numai lor. Consecințele emoționale ale participării la operațiuni de luptă se constituie într-o arie specifică de preocupări ale acestui domeniu. Stresul de luptă, ca sindrom psihocomportamental, dar și dezvoltarea sa clinică, stresul posttraumatic, reprezintă un interes major pentru psihogii militari, care sunt chemați să contribuie la diminuarea „pierderilor psihologice” generate de acțiunile de luptă.

Cea mai completă descriere a aplicațiilor psihologiei în mediul militar ne este oferită de Gal și Mangelsdorff (1991), în monumentalul lor *Handbook of Military Psychology*,

cel mai complex tratat de psihologie militară realizat până în prezent, la care au colaborat autori de prestigiu internațional. În opinia lor, psihologia militară se manifestă pe următoarele nouă direcții principale :

- a) *Selecția și clasificarea.* Aspectele critice ale acestui domeniu sunt evaluarea și selecția personalului la admiterea în instituția militară, cu scopul clasificării și repartiției corespunzătoare pe specialități. Se acordă atenție cu precădere posturilor care implică abilități speciale, cum ar fi, de exemplu, piloți, controlorii de trafic aerian. Tendințele moderne în această arie sunt dictate de evoluția tehnologică (utilizarea calculatoarelor și simulatoarelor în evaluarea și selecția psihologică), precum și evaluarea potențialului non-cognitiv (abilități sociale, motivație, sistem de valori).
- b) *Instruirea.* Obiectivele fundamentale ale instruirii vizează dezvoltarea celor mai eficiente metode de antrenament a militarii astfel încât să se atingă cât mai rapid nivelul optim al capacitaților operaționale. Cele mai importante dintre aspectele urmărite sunt : abilitățile cognitive de bază (atunci când personalul angajat nu dispune de un fundament cultural optim) ; abilități militare specifice (infanterist, marină etc.) ; abilități tehnice (electronică, limbi străine etc.) ; abilități specializate (pilotaj, demolare subacvatică etc.). Studiile moderne sunt orientate cu precădere către rezolvarea problemelor impuse de sistemele militare tehnologizate, bazate pe computere și tehnologia informației. Simulatoarele, de exemplu, altădată utilizate mai ales în domeniul aviației, se regăsesc în prezent în instruirea comandanților sau a luptătorilor infanteriști, a marinarii sau a conducătorilor de blindate.
- c) *Ingineria factorilor umani.* Obiectivele acestei arii tematice vizează optimizarea relației om-mașină în mediul militar. Acest lucru pornește de la studierea performanței umane în managementul tehnologiei militare și se materializează prin recomandări de proiectare, prin programe de prevenire a erorilor și accidentelor și prin proceduri de investigare a evenimentelor. Sistemele militare de armament au devenit din ce în ce mai complexe. Pe fondul reducerii progresive a solicitărilor fizice și a stresului emoțional, se constată o amplificare a solicitărilor intelectuale, cu precădere la nivelul proceselor de decizie. În acest context, se acordă o importanță sporită integrării factorului uman în utilizarea sistemelor bazate pe inteligență artificială.
- d) *Stresul ambiental.* Mediul operațional militar este, cel mai adesea, caracterizat de condiții și caracteristici care pun la încercare limitele rezistenței fizice umane. Este suficient să menționăm efortul prelungit, privarea de somn, condițiile extreme de mediu (zgomot, căldură, frig, altitudini ridicate etc.), accelerăriile ridicate și răul de mișcare, vibrațiile, precum și componentele toxice ale aerului (fum, radiații, agenți biologici sau chimici). Toți acești factori nu au doar efecte somatice, ci și, în egală măsură, efecte de ordin psihic, care se manifestă fie în plan emoțional, fie în planul performanței și al eficienței militare. Cercetările din acest domeniu vizează atât dezvoltarea unor modalități de creștere a adaptării individuale, cât și proiectarea adecvată a echipamentelor de protecție.
- e) *Conducerea și eficiența grupurilor.* Cu foarte puține excepții, eficiența militară este rezultatul unei acțiuni care implică grupuri de persoane, mai mari sau mai mici. Ca urmare, toate procesele care contribuie la funcționalitatea acestora sunt relevante pentru psihologia militară, fie că este vorba de problematica conducerii sau de relațiile interpersonale. Cercetările moderne au adus în câmpul de interes al psihologilor militari, pe lângă subiecte tradiționale, fenomenele psihologice ale conducerii și funcționării grupurilor mici, ca urmare a sporirii importanței operațiunilor în adâncimea teritoriului

inamic, efectuate de către subunități specializate (structura de grup, comunicarea interindividuală, relațiile verticale, decizia în grup etc.), precum și aspectele politico-psihologice, caracteristice liderilor militari de rang înalt, care operează la limita dintre instituția militară și societatea politică.

- f) *Comportamentul individual și de grup.* Abordările acestui domeniu aplicativ sunt orientate pe aspectele care definesc adaptarea la caracteristicile mediului militar, din perspectiva evoluției psihice individuale : dezvoltarea carierei, relația de familie, comportamentele dezadaptative și îndepărțarea din serviciu, reacțiile psihice la stresul de luptă, angajamentul organizațional, abuzul de substanțe etc.
- g) *Aplicații clinice.* Militarii sunt oameni obișnuiți care trebuie să facă față unor situații neobișnuite. Oricât de selecționați și de antrenați ar fi, ei păstrează vulnerabilitățile specifice ființei umane, iar apariția problemelor de ordin psihic nu este un lucru neobișnuit. Orientarea clinică își pune tehnicele de intervenție și suport la dispoziția militarii care se află în dificultate psihică, cu scopul de a preveni manifestările de decompensare, de a diminua ampoloarea acestora și, în ultimă instanță, de a favoriza recuperarea capacitatei de luptă, ori de câte ori acest lucru este posibil. O problematică specială o constituie contribuția psihologilor la reabilitarea militarii care au suferit traumatisme neurologice. Statisticile curente estimează că 10-20% dintre militarii răniți în luptă suferă de traumatisme neurologice, care impun programe și proceduri interdisciplinare de recuperare și reabilitare (McCrea *et al.*, 2008). Temele clasice ale psihologiei militare de tip clinic sunt completate în prezent cu problematici noi, cum ar fi prevenirea abuzurilor comportamentale (hărțuirea sexuală, abuzul copiilor) ori consilierea comandanților în scopul dobândirii abilităților de promovare a stării psihologice de bine în rândul militarii din subordine.
- h) *Cercetările pe bază de sondaj.* Armatate actuale se conduc după principii moderne. Cunoașterea opinioilor, a stării de spirit și a problemelor militarii aduce informații-cheie în sprijinul deciziilor de comandă. În acest sens, studiile psihosociologice pot oferi un sprijin prețios cu privire la o largă serie de probleme : intenția și motivația de înrolare, starea morală, încrederea în comandanți, coeziunea la nivelul unităților și subunităților, conștientizarea scopurilor instituției militare etc.
- i) *Situatii și subiecte speciale.* Caracteristicile specifice organizației militare, necesitatea de a îndeplini misiuni unice în felul lor generează o diversitate de situații speciale în care suportul psihologic este necesar și poate contribui la succesul misiunilor. Printre acestea pot fi enunțate : informațiile militare, misiunile umanitare, operațiunile psihologice, prizonieratul, reinserția socială și familială a militarii demobilizați etc.

Un concept care face carieră în aria psihologiei militare este cel de „psihologie operațională”. Termenul a fost utilizat pentru prima dată în legătură cu problematica psihologică a selecției și pregătirii astronauților americanii, în anii '60, dar a reintrat în actualitate odată cu evoluțiile generate de atacurile teroriste din 2001 de la New York. Pentru unii autori, psihologia operațională reprezintă o subdisciplină a psihologiei militare (Dimitrovska, 2017), iar pentru alții, un corp de aplicații ale psihologiei care acoperă nevoile tuturor serviciilor ce operează în domeniul securității naționale – armată, servicii de informații, trupe antiterroriste (Zillmer & Kennedy, 2010 ; Williams, Picano, Roland & Bartone, 2012 ; Johnston, Robinson, Earles, Via & Delaney, 2017).

Dincolo de controversele care marchează circumscrierea domeniului, psihologia operațională reflectă situația nou creată prin apariția terorismului global, care a mutat linia

frontului în interiorul granițelor naționale. Războiul modern, sau cel puțin una dintre formele acestuia, se poartă acum în mediul de viață cotidiană, atacatorii vizând dezorganizarea acestuia, iar apărătorii, protecția și conservarea lui. Această realitate a generat necesitatea extinderii problematicii specifice psihologiei militare asupra tuturor activităților angajate în securitatea națională. Pentru a exprima mai direct această orientare, Schumate și Borum (2006) au propus chiar denumirea de „psihologia securității naționale”.

O distincție interesantă pentru psihologia militară (operațională) este aceea dintre aplicațiile „colaborative” și „confruntaționale” (Arrigo, Eidelson & Bennett, 2012). Psihologia colaborativă se referă la activitățile psihologice tradiționale (selecție, antrenament, evaluare, suport) și au drept obiectiv maximizarea eficienței personalului militar. Psihologia confruntațională (*adversarial*) presupune implicarea psihologilor în activități de înșelare, coerciție, obținerea unor informații în operații antiteroriste și de interogare a persoanelor suspecte. Obiectivele acestor aplicații constau în maximizarea succesului operațional prin confruntarea directă a inamicului. Diferențele dintre aceste două orientări sunt importante și ridică nu doar probleme specifice de ordin metodologic și etic.

1.3. Cercetarea științifică în domeniul psihologiei militare

Validitatea și utilitatea aplicațiilor psihologice în mediul militar depind în mod direct de capacitatea de investigare științifică a problematicii umane specifice acestui domeniu de activitate. Din acest motiv, psihologii militari sunt permanent angajați în cercetări orientate pe teme de interes general-teoretic, dar și imediat aplicativ. Pe lista subiectelor „fierbinți” din domeniul psihologiei militare în secolul XXI, Krueger (2001) include următoarele teme de cercetare de interes major :

- problematica integrării unui număr din ce în ce mai mare de femei, pe funcții rezervate în mod tradițional bărbaților ;
- selectarea unor recruți de calitate astfel încât să fie satisfăcute atât nevoia de personal, cât și exigențele de performanță, în condițiile unei piețe a muncii afectate de fluctuații economice globale ;
- capacitatea viitorilor militari de a se adapta la un mediu operațional bazat din ce în ce mai mult pe tehnologia computerizată ;
- rolul informației computerizate în ducerea acțiunilor de luptă și problemele pe care le poate genera întreruperea fluxului informațional după ce militarii se vor fi obișnuit să opereze în acest mediu ;
- efectul computerizării asupra adaptării militarii care nu dețin cunoștințe de operare cu calculatorul sau care nu pot face față procesului de asimilare a acestor cunoștințe ;
- problematica utilizării substanțelor „dopante”, cu efect stimulativ asupra performanței umane în condiții specifice de luptă ;
- modificarea modelelor de conducere și adaptarea acestora la noile condiții ale mediului de luptă ;
- adaptarea conducerii militare la operarea în coaliții cu caracteristici multiculturale.

Aceste teme sunt marcate în mod evident de specificul armatelor moderne din statele puternic industrializate. Ele sunt însă relevante și pentru România, a cărei armată se află

într-un proces accelerat de apropiere de standardele tehnologice și operaționale ale NATO. Lista de mai sus nu este nici pe departe exhaustivă, putând fi adăugate aspecte cel puțin la fel de importante, cum ar fi: efectele stresului de luptă și mijloacele de prevenire și combatere a acestuia; impactul serviciului militar asupra vieții de familie; integrarea militarilor în mediul civil, după trecerea în rezervă; problemele de ordin etic în relația dintre militari și civili în zonele de operațiuni etc. Pe parcursul capitolelor care urmează vor fi frecvent evocate rezultatele unor cercetări științifice, fapt care va contura un tablou mai complet cu privire la tematica cercetării științifice din domeniul psihologiei militare.

Metodologia cercetării științifice în psihologia militară nu se diferențiază, ci doar se particularizează în raport cu cercetarea din alte domenii ale psihologiei. Unul dintre aceste aspecte particulare este posibilitatea de limitare a difuzării publice a rezultatelor, dar mediul militar a devenit mult mai puțin restrictiv sub acest aspect odată cu deschiderea generată de sfârșitul Războiului Rece. Un alt aspect demn de menționat este acela al „fortării” granițelor etice în cercetarea psihologică militară, impusă de necesitatea investigării în medii cu solicitări fizice și psihice cât mai apropiate de cele reale. Chiar și în mediul militar însă nu se poate impune prin ordin participarea la experimente cu finalitate științifică, consumările informației fiind o practică obligatorie în armatele țărilor democratice. Cu toate acestea, cercetătorul este pus în fața unor dileme și dificultăți adesea greu de rezolvat. Pe de o parte, cercetările efectuate în condiții de pace, în sarcini de rutină, nu pot fi generalizate în raport cu mediul operațional real, cu atât mai mult dacă acesta este unul de luptă. Ca urmare, investigarea în situații reale, cu caracter extrem, reprezintă o necesitate. Pe de altă parte, angajarea de cercetări în astfel de situații face extrem de dificilă, dacă nu chiar imposibilă, respectarea tuturor condițiilor metodologice. De exemplu, studiul solicitării în sarcină, în cazul pilotilor, nu este posibil decât dacă nu interferează cu siguranța zborului, ceea ce duce inevitabil la limitarea posibilităților de investigare (de exemplu, studii pe echipaje formate din doi piloți, astfel încât cel puțin unul să fie concentrat total asupra pilotajului; sau în momente mai puțin critice ale zborului).

În acest context, este demnă de evocat dezbaterea aprinsă generată de raportul elaborat de Wong *et al.* (2003) (*Why They Fight : Combat Motivation in the Iraq War*) cu privire la motivația pentru luptă a militarilor americanii de pe frontul din Irak. Acest studiu a fost realizat de doi psihologi, un ofițer specializat în lupta de gherilă urbană și un profesor de limba arabă, și a vizat „dimensiunea umană a războiului”, bazându-se pe observații, interviuri și înregistrări de teren. Una dintre concluziile studiului a fost aceea că performanța în luptă este influențată mai mult de nivelul coeziunii sociale (forța relației interpersonale dintre membrii unității) decât de coeziunea în raport cu sarcina (angajamentul comun pentru atingerea obiectivelor). Această concluzie, care contrazice rezultatele unor studii anterioare, realizate în condiții de garnizoană, a fost puternic combătută de MacCoun *et al.* (2006). Aceștia au acuzat caracterul „neștiințific” al metodologiei, absența unor indici de fidelitate sau de validitate a observațiilor și măsurărilor efectuate ori lipsa unor garanții de reprezentativitate a eșantionului. Replica lor a generat o întreagă dezbatere în jurul validității externe (potențialul de generalizare) a cercetărilor care nu sunt efectuate în mediul operațional real, fiindu-i dedicat un număr întreg din revista *Armed Forces & Society* (Shields, 2006). Cu acest prilej, Kolditz (2006), unul dintre autorii raportului incriminat, a susținut că cercetătorii trebuie să testeze robustețea teoriilor lor în mediul real, care, prin prezența amenințării cu moartea, este în măsură să modifice radical comportamentul uman și să contrazică rezultatele cercetărilor efectuate în mediul neoperațional.

Ca o orientare mai nouă, în completarea paradigmelor pozitivistice care stă la baza cercetării științifice „tradiționale”, Higate și Cameron (2006) propun o angajare de

cercetare mai profundă în direcția analizei calitative. În opinia acestor autori, înțelegerea aspectelor comportamentale ale militarilor nu poate fi completă în afara unei abordări „reflexive”, care depășește limitele abordărilor „înguste” și cantitative, prin încadrarea unui anumit subiect de interes în contextul mai larg al unor semnificații de natură antropologică, sociologică, etică etc. În ansamblu însă, cercetarea psihologică în mediul militar se bazează în mare măsură pe abordarea pozitivistă (cantitativă). Această concluzie este susținută de Daniels *et al.* (2015), care au efectuat o analiză a conținutului articolelor publicate în revista *Military Psychology* între 2002 și 2014. Dintr-un total de 379 de articole, 80,2% au fost studii empirice care, într-o proporție de 93%, au utilizat metode cantitative. Doar 4,6% dintre studiile publicate s-au bazat pe metodologia calitativă. Temele cel mai frecvent abordate au vizat aspecte legate de psihologia personalului, instruire, veterani, cariera militară.

1.4. Scurt istoric al psihologiei militare în lume și în România

De obicei, incursiunile istorice în evoluția unui domeniu al cunoașterii nu sunt acceptate cu entuziasm. Evocarea istoriei unei discipline este percepță mai degrabă ca fiind un omagiu formal adus trecutului decât ca un element relevant pentru nivelul actual al disciplinei respective. În ciuda acestei prejudecăți, consider apelul la istoria psihologiei militare o cale esențială pentru înțelegerea acestui domeniu al psihologiei aplicate. Iar pentru întărirea acestei afirmații vom menționa chiar în debutul acestei scurte incursiuni istorice câteva dintre cele mai importante concluzii pe care le putem desprinde urmărind evoluția în timp a psihologiei militare :

- istoria psihologiei militare se îngemănează cu însăși istoria psihologiei ;
- prezența psihologiei în mediul militar s-a impus ca o necesitate resimțită de la bun început de către comandanți cu deschidere intelectuală ;
- perioadele de conflict militar, cu precădere cele două războaie mondiale din prima jumătate a secolului XX, au constituit momente de efervescentă aplicativă a psihologiei în armată ;
- psihologi importanți din principalele țări beligerante au fost angajați în activități de suport psihologic al efortului de război, concluziile acestora servind ulterior dezvoltarea aplicațiilor similare din mediul civil (psihologia industrial-organizațională, psihologia clinică, psihologia socială etc.) ;
- psihologia a adus contribuții importante atât la creșterea performanței militare individuale, cât și a instituției militare în ansamblul ei ;
- armata, la rândul ei, a pus la dispoziția psihologilor un vast câmp de oportunități aplicative, care au contribuit la dezvoltarea teoriei și practicii psihologice.

Toate aceste aspecte își mențin actualitatea și în prezent. Instituția militară este și va rămâne în continuare una dintre cele mai importante „consumatoare de psihologie”, oferind un important număr de locuri de muncă pentru psihologi. Se estimează că între anii 1940 și 2000 forțele armate au fost cel mai mare angajator de psihologi. După căderea sistemului comunist în țările din estul Europei, bugetele militare au cunoscut o scădere importantă, având drept efect reducerea trupelor și, implicit, a cererii de suport psihologic.

Respect pentru autor și cărturi
Cu toate acestea, în SUA, de exemplu, forțele armate aveau între 300 și 400 de ofițeri psihologi clinicieni și un număr aproape egal angajați în activități de cercetare (Krueger, 2001). Aceeași constatare se poate face și la nivelul armatei României, unde, de la câteva zeci de psihologi încă dinainte de 1990, numărul acestora a ajuns la peste două sute. O particularitate care merită să fie evidențiată este aceea că în România armata a rămas un spațiu instituțional de practicare a profesiei de psiholog chiar și după ce psihologia a fost practic desființată prin decizii politice arbitrale, începând cu anul 1978. Acest fapt a contribuit la menținerea unei anumite continuități profesionale care a susținut, după 1990, procesul de reconstituire a mediului profesional psihologic.

Relevanța psihologiei militare depășește însă granițele acestui domeniu de activitate. Problema teoretică și abordările aplicative specifice spațiului militar sunt în mod constant preluate și în viața civilă, în acele medii de muncă și situații caracterizate prin solicitări psihice de limită: procese industriale cu risc ridicat, transporturi, terorism, accidente și catastrofe naturale etc.

1.4.1. Psihologia militară în lume

Aflată încă în faza adolescenței ca știință, disciplină academică și practică, psihologia a beneficiat din plin de impulsul dat de ceea ce s-a numit în epocă Marele Război, iar mai târziu, Primul Război Mondial. Deși psihologii puteau fi întâlniți în școli, spitale sau în mediul industrial, numărul lor era relativ mic, mai ales comparativ cu al celor aflați în universități. Războiul a inversat dramatic acest raport, psihologii angajați în activități practic-aplicative devenind net majoritari. Dacă Primul Război Mondial a condus la creșterea numărului de psihologi practicieni în domeniul muncii, cel de-al doilea a generat o nouă generație de practicieni individuali, cu precădere în domeniul clinic și psihoterapie (Benjamin, DeLeon, Freedheim, Vandenbos, 2003).

Parcursul lucrărilor de referință cu privire la istoria psihologiei militare scoate în evidență ceea ce Graumann (1997) numea „americanizarea psihologiei”, cu precădere după al Doilea Război Mondial. Fenomenul nu se limitează numai la domeniul psihologiei, ci cuprinde și alte arii științifice și se datorează, pe de o parte, evoluției extrem de dinamice a mediului științific în Statele Unite și, pe de altă parte, fascinației induse de „stilul american de viață”. Cu toate acestea, așa cum constată David și Joan (2003), știință nu are granițe, iar recunoașterea faptului că psihologia s-a dezvoltat prin contribuția majorității națiunilor lumii este un lucru natural, firesc.

Nașterea psihologiei militare moderne este indisolubil legată de atmosfera pregătitoare și de condițiile create de Primul Război Mondial, declanșat, așa cum se știe, în anul 1914. În acel moment, psihologia „academică”, bazată pe metoda științifică, acumulase deja aproximativ 50 de ani de existență. Pentru a avea o imagine mai concretă, vom menționa doar câteva repere semnificative în acest sens (*apud* David & Joan, 2003):

- În 1860 a fost înființată prima catedră de psihologie la Universitatea din Berna (Elveția)¹.
-
1. În România, învățământul universitar de psihologie este consimnat din anul 1906, prin contribuția lui Constantin Rădulescu-Motru.

În 1870, Roberto Ardigo publică *La Psicologia come scienza positiva*, primul tratat italian de psihologie, iar T. Ribot publică *La Psychologie anglaise contemporaine*, urmată în 1879 de *La Psychologie allemande contemporaine*, care au introdus în Franța ideile psihologilor germani și englezi.

- În 1876 este înființat primul laborator de psihologia muncii, la Mantova, iar în 1879 Wilhelm Wundt înființează primul laborator de psihologie la Universitatea din Leipzig, considerat îndeobște actul de naștere al psihologiei experimentale moderne.
- În SUA, C. Stanley Hull fondează, în 1883, primul laborator de psihologie la Universitatea „Johns Hopkins”.
- Primul laborator de psihologie din Rusia este consemnat în 1885, fiind înființat de Vladimir Behterev, la Universitatea din Kazan.
- În 1888, Yujiro Motora predă primul curs de psihologie la Universitatea din Tokio.

Pentru a nu lungi enumerarea, vom consemna, pentru aceeași perioadă, contribuții similare în Australia, Belgia, Olanda etc. Drept urmare, în primele decenii ale secolului XX, psihologia ajunsese la o anumită „maturitate”, care îi putea permite asumarea unui rol social atât de important cum era cel de optimizare a instituției militare angajate într-un război pe scară largă.

1.4.1.1. Germania

Armata germană a fost prima care a introdus, în 1915, selecția șoferilor pe bază de examen psihologic, inițiatorii acestui program fiind psihologii W. Moede, C. Piorkowski și Faust, proveniți și ei din școala lui Wundt. Printre aspectele vizate erau: acuitatea simțurilor (văz, auz, simțul kinestezic); atenția (durată, concentrarea, distribuția); voința; echilibrul emoțional, rezistența la oboseală; comportamentul total de conducere (evaluat cu ajutorul unui simulator) (Mărgineanu, 1943). Examenul psihologic cuprindea, de asemenea, o fișă cu referințe privind o serie de date autobiografice. Pe baza rezultatelor obținute, armata germană a introdus examenul psihotehnic pe lângă toate centrele de instrucție motorizată, astfel încât, între 1915 și 1918, au fost examinați 10.251 conducători auto. Tot în Germania sunt aplicate, încă din anii 1914-1916, metode de evaluare a calităților observatorilor aerieni și piloților. În 1918, W. Benary pune la punct un sistem de evaluare a piloților care investighează atenția, spiritul de observație și recunoașterea formelor. În aceeași perioadă, Kronfeld inventează un dispozitiv capabil să susțină o evaluare complexă, ce viza o listă întreagă de calități psihice necesare unui pilot: observație, înțelegere rapidă, predispoziție spre acțiune, siguranță de sine etc.

Învinsă în Primul Război Mondial, Germaniei i s-a interzis să aibă o armată bazată pe serviciul militar obligatoriu. Ca urmare, a fost nevoie să se bazeze pe recrutări voluntare și, implicit, să asigure o calitate maximă a personalului. Din acest motiv, utilizarea criteriului psihotehnic în selecție a avut un rol important. Au existat comisii speciale psihotehnice pe lângă fiecare comandament. Până în 1931 existau: un laborator central, șapte birouri psihotehnice pentru armata terestră, un birou psihotehnic pentru marină. Personalul se compunea din ofițeri și civili licențiați ai universităților, special pregătiți pentru armată².

2. Asocierea psihologilor cu o armată aservită ideologiei naziste a condus, într-o perioadă, la etichetarea negativă a psihologiei militare și psihologilor angajați în armată, reflex care se regăsește în prezent și în unele dintre țările fostului bloc comunist.